

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/29078> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Davidsen, Markus Altena

Title: The spiritual Tolkien milieu : a study of fiction-based religion

Issue Date: 2014-10-16

Nederlandse Samenvatting

Het Spirituele Tolkien Milieu: Een Studie van *Fiction-based Religion*

Dit boek bevat een analyse van de structuur en ontwikkeling van het spirituele Tolkienmilieu, een grotendeels online netwerk van groepen en individuen die spirituele inspiratie putten uit de literaire mythologie van J.R.R. Tolkien. Het is de eerste academische studie van Tolkien-religie en een van de eerste monografieën over *fiction-based religion*: religie gebaseerd op fictie. Andere voorbeelden van *fiction-based religions* zijn het Jediïsme (gebaseerd op George Lucas' *Star Wars*) en de Church of All Worlds (geïnspireerd door Robert Heinleins *Stranger in a Strange Land*).

De eerste religieuze praktijken die waren geïnspireerd door Tolkiens verhalen ontstonden laat in de jaren zestig, na het verschijnen van de paperbackversie van *The Lord of the Rings* in 1965. Hippies lazen het boek tijdens LSD-trips om hun spirituele ervaring te verdiepen en in 1969 stichtte een groep provo's uit Amsterdam de hippiecommune De Hobbitstee in Wapserveen in Drenthe. Sommige lezers vroegen zich af of *The Lord of the Rings* moest worden gelezen als een parabel over Faery (Elfenland). Zij sloten zich aan bij het opkomende neopaganisme en raakten geïnteresseerd in de Keltische en Germaanse mythologieën waar Tolkien zijn inspiratie mede vandaan had. In de twee decennia na het verschijnen van de paperback, en met name na de postume publicatie van *The Silmarillion* in 1977, ontwikkelden zich twee religieuze bewegingen, Tolkien-religie en de elfenbeweging.

Tolkien-religie focust op rituele interactie met de bovennatuurlijke bewoners van Tolkiens narratieve wereld. De aanhangers van Tolkien-religie roepen deze wezens op of reizen zelf naar Midden-aarde om hen te bezoeken. Bij voorkeur wordt er gecommuniceerd met de Valar (het demiurgisch pantheon van Tolkien), hoewel aanhangers ook zeggen contact te hebben met de Maiar (spirituele wezens van een lagere orde), de Quendi (de elfen van Tolkien) of met Eru Ilúvatar (de schepper-god in Tolkiens wereld). De aanhangers geloven dat Tolkiens verhalen verwijzen naar bovennatuurlijke plaatsen en wezens die echt bestaan en verdedigen deze uitleg door Tolkien te beschouwen als een visionair, esotericus of zelfs als geïncarneerde elfengeest. De meeste aanhangers van Tolkien-religie zijn neopaganisten die door Tolkien geïnspireerde rituelen opnemen in hun paganistische rituelencatalogus, maar in de 21^e eeuw zijn er groepen ontstaan die ernaar streven zich exclusief te baseren op Tolkien. De ontwikkeling van Tolkien-purisme werd mede mogelijk gemaakt door de opkomst van het internet en de publicatie van *The History of Middle-earth* (1983-1996), twaalf delen die bestaan uit conceptversies van *The Silmarillion* en veel ander materiaal gerelateerd aan het Midden-aardeuniversum.

De elfenbeweging ontstond in het begin van de jaren zeventig, toen een groep magiërs, de Elf Queen's Daughters, zichzelf op speelse wijze ging identificeren als elfen.

In de jaren tachtig en negentig nam een toenemend aantal ‘ontwaakte elfen’ (*awakened elves*) hun eigen ‘elfennatuur’ steeds letterlijker, door te claimen dat zij elfengenen of een elfenziel bezaten. Dit leidde tot een diepgaande metamorfose van de elfenbeweging: hoewel de erfenis van Tolkien nog steeds merkbaar is bij de mensen die zichzelf beschouwen als elfen, heeft de omwenteling naar een letterlijke zelfidentificatie als elf ertoe geleid dat velen van hen Tolkiens fictie nu zien als twijfelachtige bron van inspiratie of zich er zelfs geheel van distantiëren.

Het bestaan van *fiction-based religion* roept vragen op over de overtuigingskracht van verhalen, over vermenging van religieuze tradities en over rationalisering van religieuze overtuigingen. Hoe kan het dat sommige lezers geloven dat bovennatuurlijke wezens uit fictieve verhalen echt bestaan? Hoe kunnen *fiction-based religions* ontstaan terwijl hun gezaghebbende teksten belangrijke religieuze bouwstenen ontberen, zoals de beschrijving van rituelen? En hoe legitimeren aanhangers van een *fiction-based religion* hun religieuze overtuigingen, gegeven het feit dat hun religie gebaseerd is op fictie? Samengevat beoogt deze studie de volgende vraag te beantwoorden aan de hand van Tolkien-religie als casus: welke semiotische structuren en processen zijn betrokken bij het creëren en handhaven van *fiction-based religion*, en welke sociale structuren ondersteunen de plausibiliteit daarvan? In het eerste deel van het boek, *A Theoretical Framework for the Study of Fiction-based Religion*, ontwikkel ik een analytisch kader voor de beantwoording van deze vragen. In het tweede deel, *The Spiritual Milieu Based on J.R.R. Tolkien's Literary Mythology*, wordt het analytisch kader toegepast in een gedetailleerde analyse van het spirituele Tolkien-milieu.

Deel I: Een Theoretisch Raamwerk voor de Bestudering van *Fiction-based Religion*

Het theoretische deel bestaat uit vijf hoofdstukken. In hoofdstuk 1, “Individual Religion and the Post-traditional Religious Field”, schets ik hoe detraditionalisering, de-institutionalisering en dedogmatisering hebben geleid tot het ontstaan van een posttraditioneel religieus veld in het Westen. Posttraditionele religie is niet ingebed in een bepaalde religieuze traditie, maar wordt gekenmerkt door de vermenging van elementen uit verschillende religieuze tradities met elkaar en met elementen uit fictie, wetenschap en andere culturele bronnen. Organisatorisch neemt het veld de vorm aan van een ‘cultisch milieu’ (een begrip van Colin Campbell). Als zodanig omvat het zowel formele posttraditionele organisaties (zoals de Theosophical Society) als posttraditionele individuele religie die losstaat van dergelijke organisaties (vaak aangeduid als ‘spiritualiteit’). De individuen en kleine groepen die Tolkien-religie aanhangen, vormen een sub-milieu in het cultische milieu. Aan de ene kant vormt het ‘spirituele Tolkien-milieu’ een eigen milieu omdat de aanhangers ervan, met name in het internettijdperk, een min of meer samenhangend geheel vormen van deels overlappende netwerken waarbinnen ideeën worden uitgewisseld en waarbinnen individuen lid kunnen zijn van meerdere groepen. Aan de andere kant maakt het spirituele Tolkien-milieu deel uit van het cultische milieu omdat Tolkien-

religie is ontstaan door vermenging van elementen uit Tolkiens verhalen met bestaande rituelen en religieuze voorstellingen uit het bredere cultische milieu.

Hoofdstuk 2, "Fiction-based Religion", focust op de categorie *fiction-based religion*, een vorm van posttraditionele individuele religie. Ik ga in discussie met het werk van Adam Possamai, een pionier in de studie van nieuwe religies gebaseerd op populaire fictie. Hij is degene geweest die deze nieuwe vorm van posttraditionele religie heeft opgemerkt en als eerste heeft beschreven. Hij noemt deze vorm, onder verwijzing naar Jean Baudrillard, *hyper-real religion* (hyper-reële religie). Echter, voor Baudrillard zijn alle levende religies sociale constructen en daarom hyper-reëel. De term *hyper-real religion* van Possamai is daarom minder precies dan mijn begrip *fiction-based religion*. Op basis van een stroming binnen de fictietheorie die put uit *possible worlds*-logica definieer ik fictie als 'elk literair verhaal waarmee de auteur niet de intentie heeft om te verwijzen naar gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden in de werkelijke wereld voordat ze werden beschreven'. *Fiction-based religion* staat dus tegenover religie waarbij de gezaghebbende verhalen *claimen* historisch of non-fictief te zijn in die zin dat ze verwijzen naar gebeurtenissen die *wel* hebben plaatsgevonden in de werkelijke wereld voordat ze werden beschreven, in een historisch of mythisch verleden. Vervolgens ontwikkel ik vanuit Possamais onderscheid tussen *hyper-real religions* met fictie als primaire dan wel secundaire bron van inspiratie een typologie van drie verschillende vormen van *fiction-based religion*. Ik maak onderscheid tussen *fiction-inspired religion* (waaronder de neopaganisten die zich in algemene zin laten inspireren door de werken van Tolkien), *fiction-integrating religion* (waaronder de Tribunal of the Sidhe en andere groepen die elementen van Tolkiens literaire mythologie integreren in een al bestaande religieuze traditie) en *fiction-based religion sensu stricto* (waaronder de puristische *Tolkien-based religion* waarvan Tolkiens werken het ware fundament vormen). Ten slotte laat ik zien dat hoewel Possamai het ontstaan van *hyper-real religions* plaatst in de jaren vijftig van de twintigste eeuw, het gebruik van Edward Bulwer-Lyttons romans door de Theosophical Society aan het einde van de negentiende eeuw al een vorm van *fiction-based religion* was.

In hoofdstuk 3, "The Religious Affordances of Fictional Narratives", zoek ik naar een middenweg tussen de claim dat (religieuze) verhalen een inherente betekenis hebben die kan worden gereconstrueerd door nauwkeurige interpretatie, en de tegenovergestelde bewering dat teksten zelf geen betekenis hebben en dat betekenis alleen ontstaat in het leesproces. Geïnspireerd door de Amerikaanse psycholoog James Gibson munt ik de term tekstuele *affordances* om de veelvoud aan interpretatiemogelijkheden aan te duiden die een tekst tegelijkertijd meer of minder sterk kan aanbieden. Sommige verhalen nodigen uit tot een religieuze lezing, dat wil zeggen een lezing waarbij in ieder geval sommige van de bovennatuurlijke wezens, werelden of processen in de tekst worden gezien als verwijzingen naar bovennatuurlijke wezens, werelden of processen in de werkelijke wereld. Dergelijke verhalen herbergen dan religieuze *affordances*. Ik maak onderscheid tussen vier typen religieuze *affordances*, waarvan de meeste religieuze teksten tenminste de eerste drie bevatten. Dit zijn ten eerste fantastische elementen (*fantastic elements*), die

in de narratieve wereld reëel zijn – hoewel vaak wel buitengewoon – maar bovennatuurlijk in de wereld van de lezer. De tweede *affordance* is het voorkomen van een narratieve religie (*narrative religion*), vooral als daarin sprake is van rituele interactie met bovennatuurlijke wezens. Ten derde zijn er tekstuele mechanismen die de waarachtigheid van de tekst tot thema maken en bevestigen (*veracity mechanisms*). Ten vierde zijn er religieuze verhalen die claimen van een goddelijke bron afkomstig te zijn (*divine source claim*). Veel fictieve verhalen bevatten naast (dominante) fictieve *affordances* ook (minder sterke) religieuze *affordances*. Deze verhalen stimuleren daarmee primair een lezing van de tekst als fictie, maar maken ook een religieuze lezing mogelijk.

Hoofdstuk 4, “Religious blending in Fiction-based Religion”, gaat over religieuze vermenging (*religious blending*), een proces dat onder academici als zeer belangrijk wordt gezien voor hedendaagse religie maar waar de theorie opvallend weinig inzicht in biedt. Religieuze vermenging is bijzonder belangrijk voor de studie van *fiction-based religion*, want geen enkele *fiction-based religion* is uitsluitend gebaseerd op fictie. Zij putten altijd ook uit bestaande religieuze tradities. Deze tradities reiken typisch interpretatiestrategieën en blauwdrukken voor rituelen aan die worden gebruikt om van fictie religie te maken. De neopaganistische idee dat er magische werelden bestaan kan bijvoorbeeld worden toegepast op Tolkiens literaire mythologie om te claimen dat Midden-aarde een dergelijke magische wereld is. Neosjamanistische rituelen kunnen vervolgens worden gebruikt om op zielenreis te gaan naar Midden-aarde. Bij gebrek aan een standaardtheorie over religieuze vermenging ontwerp ik zelf een analytisch kader voor de bestudering van vermengingsprocessen op verschillende analytische niveaus. Ik maak een onderscheid tussen *bricolage*, het individueel in elkaar ‘knutselen’ van een eigen religieuze lappendeken, en *syncretisme*, de vervlechting van verschillende religieuze tradities. Op basis van eerdere wetenschappelijke inzichten over syncretisme ontwikkel ik meer verfijnde analytische begrippen en maak ik bijvoorbeeld onderscheid tussen vier vormen van syncretisme: *Mixture* staat voor ambigue en instabiele vermenging, *synthesis* resulteert in een nieuwe, stabiele traditie, *assimilation* is de usurpatie van een traditie door een andere, en *inward acculturation* vindt plaats als kleine tradities elementen overnemen van hun dominante culturele omgeving. Aangezien Tolkien-spiritualiteit fictionele en religieuze concepten met elkaar vermengt, zoals de Quendi van Tolkien met de *álfar* uit de Germaanse folklore, besteed ik bijzondere aandacht aan religieuze vermenging op conceptniveau. Ik maak onderscheid tussen twee vormen van conceptmetamorfose, namelijk resematisering (het wijzigen van de betekenis van een concept) en conceptconstructie (de ontwikkeling van een nieuw concept op basis van een of meerdere bronconcepten). Ik laat zien hoe de *conceptual blending theory* van Gilles Fauconnier en Mark Turner kan worden gebruikt om de metamorfose van religieuze concepten te analyseren. Met behulp van *conceptual blending theory* kan een concept worden opgesplitst in betekeniselementen, en kan worden gekeken hoe de betekenis van die elementen verandert als gevolg van bijvoorbeeld projectie en compressie.

In hoofdstuk 5, “Dynamics of Belief in Religious Traditions”, schets ik een semiotische benadering van de bestudering van religieuze geloofsvoorstellingen (*religious beliefs*). Ik gebruik het begrip ‘religieuze geloofsvoorstelling’ om te verwijzen naar iedere uitspraak waarin impliciet of expliciet het bestaan van bovennatuurlijke wezens, werelden of processen wordt verondersteld. Vanuit een semiotische benadering beschouw ik religieuze geloofsvoorstellingen als tekens. Religieuze geloofsvoorstellingen vormen een bepaald type tekens die niet alleen bepaald worden door hun inhoud, maar ook door het feit dat zij, ondanks dat zij objectief gezien nergens naar verwijzen, wel claimen dat zij naar gebeurtenissen en situaties in de werkelijke wereld verwijzen. Ik maak een fundamenteel onderscheid tussen elementaire religie (*elemental religion*) en gerationaliseerde religie (*rationalised religion*), twee componenten van religieuze tradities. Elementaire religie verwijst naar praktijken die het bestaan van bovennatuurlijke wezens, werelden of processen veronderstellen *in ronduit letterlijke zin*; de assumpties (of geloofsvoorstellingen van de eerste orde) die deze praktijken onderbouwen; en de ervaringen die door deze praktijken worden teweeggebracht. Elementaire religie vormt de basis, sterker nog de *sine qua non* van religieuze tradities. Deze kern kan vervolgens het object worden van een proces van religieuze rationalisering. Dit proces omvat de uitwerking van elementaire religie tot verklaringen en theorieën (gerationaliseerde religie, of geloofsvoorstellingen van de tweede orde). Een bijzonder belangrijk aspect van religieuze rationalisering is *ontologietaxatie* (*ontology assessment*), het reflectieve proces waarmee aan bestaande geloofsvoorstellingen een type en graad van referentie wordt toegeschreven. Ik maak een typologie van de belangrijkste ontologietaxaties, waaronder *bevestiging* (*affirmation*) waarbij wordt bekrachtigd dat de geloofsvoorstelling in kwestie verwijst in de letterlijke zin, en *transformatie* (*transformation*) waarbij er slechts een metaforische verwijzingsrelatie wordt verondersteld tussen de geloofsvoorstelling in kwestie en diens referent. Ik maak onderscheid tussen verschillende subtypen van transformatie. Als het gaat om de ontologietaxatie van teksten maak ik onderscheid tussen vier religieuze manieren waarop religieuze verhalen en *supernatural fiction* kunnen worden gelezen (de mythohistorische, mythokosmologische, mythopoëtische en de verrekijkermodus), en twee niet-religieuze leeswijzen, (de euhemeristische en de fictionaliserende modus). In dit hoofdstuk analyseer ik naast de ontologietaxaties ook verschillende vormen van *epistemologische* reflecties op de plausibiliteit van geloofsvoorstellingen, die de vorm aannemen van rechtvaardigingen (*justifications*). Ik maak onderscheid tussen twee rechtvaardigingsstrategieën, namelijk *legitimering* waarbij wordt verwezen naar subjectieve ervaringen, gezaghebbende bronnen etc. om het objectieve bestaan van de referenten van de geloofsvoorstellingen te bewijzen, en *relativering* waarbij voorstellingen worden verdedigd door ze te de-objectiveren als subjectieve waarheden of als uitdrukkingen van een niet-rationele denkwijze.

Deel II: Het Spirituele Milieu Gebaseerd op J.R.R. Tolkiens Literaire Mythologie

Het tweede deel van het proefschrift, *The Spiritual Milieu Based on J.R.R. Tolkien's Literary Mythology*, opent met hoofdstuk 6, getiteld "Method: Data Collection and Analytical Strategy". In dit hoofdstuk beschrijf ik hoe ik mijn data verzameld heb (voornamelijk met de sneeuwbalmethode) en geef ik een overzicht van de verzamelde gegevens. Mijn analyses zijn gebaseerd op zestien interviews en omvangrijke e-mailcorrespondentie met leden van religieuze Tolkien-groepen, de homepages van tientallen groepen en individuen, gepubliceerde teksten van aanhangers van Tolkien-religie, handleidingen voor de uitvoering van rituelen en geluidsopnames van Skype-rituelen.

In hoofdstuk 7 tot en met 16 analyseer ik de religieuze *affordances* van Tolkiens literaire mythologie en voer ik een aantal casestudies uit van groepen binnen het spirituele Tolkien-milieu. Gezamenlijk bieden deze tien hoofdstukken een *thick description* van het spirituele Tolkien-milieu. Hoofdstuk 7 heet "The Religious Affordances of *The Lord of the Rings*". In dit hoofdstuk laat ik zien dat *The Lord of the Rings* ontelbare fantastische elementen bevat (zoals bovennatuurlijke wezens, betoverde werelden, magie en visioenen) en een beperkt aantal aspecten van een narratieve religie (zoals goddelijke machten en rituelen gericht op deze machten; moraal, kosmologie en eschatologie). Het bevat ook een kadernarratief dat het hoofdverhaal presenteert als 'geveinsde geschiedenis' en daardoor de waarachtigheid ervan thematiseert. Hoewel dit alles door Tolkien was bedoeld om met een korreltje zout te worden genomen, bevat *The Lord of the Rings* dus wel degelijk tekstuele en paratekstuele elementen die een niet-fictionele lezing van de tekst mogelijk maken.

The Lord of the Rings werd gepubliceerd in 1954-55, maar was geen bestseller totdat er in 1965 een paperback van verscheen. Dit komt aan de orde in hoofdstuk 8, "An Unexpected Success: Hippies, Neo-Pagans and *The Lord of the Rings*". Ik laat zien hoe hippies het hobbit-leven omarmden, en hoe neopaganisten gefascineerd raakten door Tolkiens betoverde wereld en in *The Lord of the Rings* metaforische verwijzingen zagen naar metafysische werkelijkheden. Zo zagen neopaganisten Lothlórien weliswaar als een fictieve plaats, sommigen van hen zagen (en zien) het bosrijk van de elfen wel als een metaforische verwijzing naar echte betoverde plaatsen die daarop lijkt. Sommige lezers dachten door *The Lord of the Rings* voor het eerst na over het mogelijke bestaan van andere werelden en magie, en dat bleek soms de eerste stap op weg naar een bekering tot het neopaganisme.

Hoofdstuk 9, "The Religious Affordances of *The Silmarillion*", onderzoekt de religieuze *affordances* die werden toegevoegd aan Tolkiens literaire mythologie met de publicatie van *The Silmarillion* in 1977. Dit boek voegt met name een uitwerking van de narratieve religie toe ten opzichte van *The Lord of the Rings*. Een groot deel van *The Silmarillion* bestaat in wezen uit een discussie van de kosmogonie, theologie, kosmologie en eschatologie volgens de overlevering van de Quendi. Dit nieuwe materiaal maakt het mogelijk om Tolkiens werken te beschouwen als een mythologie in zichzelf, en het elfenperspec-

tief in *The Silmarillion* nodigt de lezers en de boefenaren van Tolkien-religie uit om zichzelf te identificeren met de elfen (in plaats van met de hobbits of mensen).

In hoofdstuk 10 tot en met 12 worden drie voorbeelden van Tolkien-spiritualiteit onderzocht waarin de zelfidentificatie als elf centraal staat. Hoofdstuk 10, "The Tribunal of the Sidhe: A Case Study of Religious Blending" onderzoekt het Tribunal of the Sidhe, een neopaganistische groep die in 1984 werd gesticht aan de Amerikaanse westkust en die op dit moment waarschijnlijk de grootste *Tolkien-integrating religion* is. Leden van de Tribunal zeggen wisselkinderen (*Changelings*) te zijn. Daarmee bedoelen ze dat ze elfen (of andere wezens) zijn die thuishoren in een andere wereld, maar in dit leven geïncarneerd zijn in een menselijk lichaam. Zij stellen ook dat Tolkien zelf een *Changeling* was en dat *The Lord of the Rings* en *The Silmarillion* in mythische vorm de geschiedenis beschrijven van de *Changelings*. Ik bespreek de zelfidentificatie als *Changelings* als een voorbeeld van religieuze vermenging, door te analyseren hoe de leden elementen van Tolkiens literaire mythologie combineren met verschillende vormen van feeënspiritualiteit en met hun eigen openbaringen om zo het idee dat zij *Changelings* zijn te construeren en rationaliseren.

Hoofdstuk 11 is getiteld "The Elven Movement: A Case Study of Construction and Maintenance of Plausibility". In dit hoofdstuk ga ik na welke semiotische strategieën voor plausibiliteitsconstructie (rationalisering, legitimering en relativering) de elfen gebruiken, vaak meerdere tegelijk, om hun claim dat zij elfen zijn uit te werken en te rechtvaardigen. Bijzondere aandacht gaat uit naar hoe de elfen een balans zoeken tussen fabelachtigheid (*fabulousness*) en plausibiliteit. De 'ontwaakte elfen' identificeren zich graag met de fabuleuze elfen uit de legendes en fantasy-literatuur omdat deze wezens (bijna) onsterfelijke tovenaars zijn, maar aangezien de zelfgeïdentificeerde elfen mensen zijn kunnen zij niet plausibel claimen dat zij dezelfde capaciteiten bezitten als hun narratieve rolmodellen. De balans tussen fabelachtigheid en plausibiliteit wordt dan bijvoorbeeld gevonden door zelfgeïdentificeerde elfen die beweren eerdere fabelachtige levens te hebben geleid (op andere planeten of op Atlantis), maar die ook zeggen dat hun elfenkrachten in dit leven sterk getemperd zijn doordat hun zielen gevangen zitten in zwakke menselijke lichamen. Ik analyseer ook het proces van 'bekering' of *interpretive drift* dat nieuwe leden doormaken, waarbij hun fascinatie voor elfen zich ontwikkelt tot het geloof en de openlijke claim dat zij daadwerkelijk elfen zijn. Ten slotte bekijk ik hoe fictie, onlinegemeenschappen en het cultische milieu fungeren als plausibiliteitsstructuren voor de elfengemeenschap, en breng ik de plausibiliteitsbedreigingen waar de gemeenschap mee wordt geconfronteerd in kaart.

Naast de Elfenbeweging houdt een aantal alternatieve historici zich bezig met de constructie van het elfenras als een superieur ras. Twee van deze historici, Laurence Gardner en Nicholas de Vere, worden besproken in hoofdstuk 12, "Esoteric Historians on the 'Truth' Behind Tolkien's Elves". Hoe wonderlijk het ook mag klinken, met behulp van Tolkiens literaire mythologie legitimeren zij hun samenzweringstheorieën waarin Christus en Karel de Grote deel uitmaken van een koninklijke elfenstamboom. Zij inte-

greren niet direct elementen uit Tolkiens verhalen in hun religieuze overtuigingen en praktijken, maar gaan wel op zoek naar overeenkomsten tussen de teksten van Tolkien en esoterische bloedlijntheorieën. Ze gebruiken vervolgens deze overeenkomsten om te suggereren dat Tolkien geheime kennis bezat waar hij op zinspeelde in zijn boeken. Op die manier construeren Gardner en de Vere Tolkien als mede-esotericus en proberen zij iets van zijn prestige als mytholoog en filoloog te doen afstralen op hun eigen speculaties.

Hoofdstuk 13, "Summoning the Valar, Divining with Elves: Tolkien and Western Magic", is gewijd aan twee casussen waarbij Tolkiens literaire mythologie wordt geïntegreerd in de westerse magische traditie. Als eerste analyseer ik een interessant voorbeeld van ritueelvermenging, namelijk de *High Elvish Working*, gemaakt in 1993 door de Fifth Way Mystery School. De structuur van het ritueel is ontleend aan het zogenaamde 'Supreme Invoking Ritual of the Pentagram' van The Hermetic Order of the Golden Dawn. De inhoud van het ritueel, waaronder het oproepen van de Valar en het uitspreken van enkele zinnen in Elfentaal komt uit Tolkiens literaire mythologie. De *High Elvish Working* is interessant omdat het een van de meest complexe Tolkien-rituelen is die in het milieu bestaan en omdat het een belangrijke bron van inspiratie is geweest voor de rituelen van latere groepen. De tweede casus is Terry Donaldsons *Lord of the Rings* tarotset, die gepubliceerd werd in 1997. (In 2005 verscheen een Nederlandse vertaling). Met name het daarbij gevoegde boek is interessant, omdat Donaldson daarin Tolkiens mythologie verbindt aan het gedetailleerde systeem van correspondenties opgesteld door leden van de Golden Dawn. Daarnaast geeft hij richtlijnen voor visualisatierituelen gebaseerd op de illustraties op de kaarten en introduceert hij tarotleggingen geïnspireerd door Tolkien. Voor de meeste van de *Tolkien-integrating* groepen en individuen die worden besproken in hoofdstuk 10 tot en met 13 geldt dat zij moeite hebben om voor zichzelf uit te maken of Tolkiens literaire mythologie weliswaar spiritueel gevorderd en religieus verlichtend maar uiteindelijk toch louter fictie is, of dat het een echte mythologie is – maar dan wel een ondergeschikte of afgeleide variant daarvan.

De hoofdstukken 14, 15 en 16 gaan over de Tolkien-spiritualiteit die op het internet ontstond in de 21^e eeuw. Hoofdstuk 14, "Peter Jackson's Movies and Middle-earth Paganism" analyseert de religieuze *affordances* van de verfilming van *The Lord of the Rings* (2001-2003) en onderzoekt een aantal onlinegroepen die hun Tolkien-inspiratie voornamelijk uit deze films halen (of haalden). In tegenstelling tot het boek hebben de films van Jackson geen kadernarratief waarin de narratieve wereld wordt verankerd in de wereld van de lezer, en bevatten ze geen narratieve religie. Niettemin hebben groepen van zelfgeïdentificeerde Midden-aardepaganisten rituelen ontwikkeld die zijn gericht aan de belangrijkste personages uit de films. Niet alleen de bovenmenselijke personages, zoals Gandalf en Galadriel, worden aangeropen in deze rituelen, maar ook mensen en hobbits, zoals Aragorn, Éowyn en Frodo. Midden-aardepaganisten geloven dat deze personages bestaan in een niet-materiële dimensie, of dat ze verschijningsvormen zijn van de god en godin uit Wicca. Veel neopaganisten hebben geëxperimenteerd met ritue-

len gebaseerd op de films, maar de institutionalisering van het Midden-aardepaganisme is niet succesvol geweest. De meeste Midden-aardepaganisten verloren snel de interesse voor Tolkien-rituelen, waarna een deel van hen verder ging met het vermengen van neopaganisme met ideeën uit andere films en TV-series. Een aantal identificeert zichzelf nu bijvoorbeeld als vampiers.

Hoofdstuk 15, "The Religious Affordances of *The History of Middle-earth* and of Tolkien's Letters and Essays", gaat over de religieuze *affordances* van het uitgestrekte corpus van teksten over Midden-aarde buiten de drie bekende boeken *The Hobbit*, *The Lord of the Rings*, en *The Silmarillion*. In termen van religieuze *affordances* zijn de twaalf delen van *The History of Middle-earth* interessant om drie redenen. Ten eerste bevatten ze de eerste versies van de verhalen die zich zouden ontwikkelen tot *The Silmarillion*, versies waarvan aanhangers van Tolkien-religie beweren dat ze het dichtst bij Tolkiens oorspronkelijke openbaringen liggen. Ten tweede bevat *The History of Middle-earth* veel en gedetailleerde informatie over de Valar die kan worden gebruikt bij het maken van rituelen gericht aan deze wezens. Ten slotte bevat *The History of Middle-earth* twee onafgeronde 'tijdreisverhalen' die zeer autobiografisch van karakter zijn en die suggereren dat Tolkien geloofde dat je in trance gebeurtenissen kon herbeleven die je voorouders hadden meegemaakt. Dit thema komt ook terug in zijn brieven waar hij beschrijft hoe hijzelf en zijn zoon Michael dezelfde herhaalde enge droom hebben over een enorme groene golf. Tolkien dacht dat hij misschien met deze droom de ondergang van Atlantis herbeleefde zoals die door een voorvader van hem was beleefd. De brieven van Tolkien schrijven ook andere religieuze *affordances* toe aan zijn verhalen, aangezien Tolkien vaak speculeert over de relatie tussen de geschiedenis in zijn verhalen en de geschiedenis van de werkelijke wereld. Hij brengt ook zijn gevoelens van inspiratie onder woorden en stelt daarbij herhaaldelijk dat hij zijn verhalen niet verzong, maar dat hij veeleer optekende ("recorded") of verslag legde over ("reported") wat er al was.

Hoofdstuk 16, "Legendarium Reconstructionism: A Case Study of Tolkien-based Religion", onderzoekt twee nauw met elkaar samenwerkende groepen, Tië eldaliéva (Het Elfenpad) en Ilsaluntë Valion (Het Zilverschip van de Valar). Net als het Midden-aardepaganisme zijn Tië eldaliéva en Ilsaluntë Valion opgekomen op het internet nadat de films uit waren gekomen, maar deze twee groepen putten vooral uit *The Silmarillion* en *The History of Middle-earth*. Ze zijn interessant omdat ze het verst gaan in het opbouwen van een op Tolkien gebaseerde spirituele traditie. Zo hebben de leden van Tië eldaliéva bijvoorbeeld een complete lunisolaire kalender gemaakt op basis van Tolkiens verhalen aangevuld met hun eigen creaties en openbaringen. Puttend uit rituelen van ceremoniële magie en Wicca hebben zij uitvoerig uitgewerkte rituelen ontwikkeld voor iedere maanstand en ieder van de zes zonnefeesten. Aangezien fysieke samenkomst onmogelijk is voor de groep, werden rituelen uitgevoerd over de telefoon of op Skype. Ilsaluntë Valion, dat zich in 2007 afsplitste van Tië eldaliéva, heeft de ritueelkalender nog verder verfijnd en de rituelen gaandeweg gezuiverd van elementen afkomstig uit het neopaganisme. In aanvulling op de collectieve rituelen, heeft Ilsaluntë Valion daarnaast een vrijere

en meer individuele rituele benadering ontwikkeld. In hun eigen woorden doen de leden van de groep gnostisch onderzoek waarbij ze de verhalen van Tolkien gebruiken als transportmiddel naar de Imaginale Wereld (*Imaginal Realm*) of Elfenland (*Faery*). Op basis van een uitgebreide virtuele etnografie wordt in dit hoofdstuk de geschiedenis van Tië eldaliéva en Ilsaluntë Valion geschetst, de praktijken van religieuze vermenging in de groepen geanalyseerd en besproken hoe de leden hun rituele praktijken inbedden in een geraffineerd wereldbeeld en een religieuze filosofie.

Conclusies

In de conclusie vat ik de empirische onderzoeksbevindingen en theoretische implicaties daarvan samen in zestien theses over Tolkien-religie, *fiction-based religion* en religie in het algemeen. Deze theses zijn niet identiek aan de veertien stellingen die bij het proefschrift zijn gevoegd. Ik bespreek hier niet alle zestien theses, maar volsta met een aantal hoofdconclusies die samenhangen met de kernbegrippen religieuze *affordances*, religieuze vermenging en de dynamiek van geloof in religieuze tradities.

Ik stel dat de bruikbaarheid van verhalen als gezaghebbende religieuze teksten afhankelijk is van het soort en de hoeveelheid religieuze *affordances* die ze bevatten. Dit betekent twee dingen. Ten eerste kunnen alleen teksten die ten minste *sommige* religieuze *affordances* bevatten überhaupt gezaghebbende religieuze teksten worden. Het spirituele Tolkien-milieu kon alleen opkomen doordat Tolkiens Midden-aardeverhalen een zekere hoeveelheid religieuze *affordances* bevatten. Ten tweede is het mogelijk om op basis van het repertoire van religieuze *affordances* van een verhaal te voorspellen hoe een religie gebaseerd op dat verhaal eruit zal zien. Binnen het spirituele Tolkien-milieu is te zien dat de verschillende religieuze tradities gebaseerd op *The Lord of the Rings*, *The Silmarillion* of Jackson's films de verschillen in religieuze *affordances* van deze teksten weerspiegelen. We zien dat groepen in het spirituele Tolkien-milieu a) zich identificeren met (het ras van) de verteller van hun belangrijkste gezaghebbende Tolkien-tekst; b) hun rituelen richten aan die wezens die vanuit het perspectief van de verteller de goddelijke of ten minste buitengewone 'anderen' zijn; en c) Tolkiens literaire mythologie lezen op een manier die reflecteert hoe hun belangrijkste gezaghebbende tekst zijn eigen waarachtigheid thematiseert. Groepen die zijn gebaseerd op *The Lord of the Rings* bijvoorbeeld zien zichzelf als mensen of hobbits, zij vereren de elfen en zien een connectie tussen Tolkiens wereld en de prehistorie van de werkelijke wereld. Groepen die gebaseerd zijn op *The Silmarillion* zien zichzelf als elfen, vereren de Valar en zien Midden-aarde als een spirituele wereld in een andere dimensie.

Een vergelijking van de verschillende vormen van Tolkien-religie laat verder zien welke religieuze *affordances* noodzakelijk zijn voor het ontstaan van religie, en welke facultatief zijn. Het bestaan van Midden-aardepaganisme gebaseerd op de films bewijst dat religieuze praktijken kunnen ontstaan op basis van een verhaal dat alleen fantastische elementen bevat maar geen narratieve religie, en dat bovendien zijn eigen waarach-

tigheid niet thematiseert. Het is echter veelzeggend dat het Midden-aardepaganisme nooit een succesvolle beweging werd maar meteen weer instortte, terwijl Tolkien-tradities die gebaseerd zijn op meer substantiële verhalen zich handhaven. Alleen de groepen die zich baseren op *The Silmarillion* of *The History of Middle-earth* hebben zich ontwikkeld tot stabiele gemeenschappen met een volgroeide religieuze traditie. Die twee teksten bevatten als enige een uitgewerkte narratieve religie – *The Lord of the Rings* bevat wel elementen van narratieve religie, maar deze zijn beperkt en komen alleen voor in de appendices en in sporadische hints die alleen te begrijpen zijn in het licht van *The Silmarillion*. Dit betekent dat alleen teksten die een narratieve religie bevatten kunnen fungeren als ankerpunt van een stabiele *fiction-based religion*. Voor het spirituele Tolkien-milieu lijkt het thematiseren van de waarachtigheid van de tekst geen noodzakelijke *affordance* (*The History of Middle-earth* doet dat wel, *The Silmarillion* niet).

Alle groepen in het spirituele Tolkien-milieu doen aan religieuze vermenging, en zij doen dit volgens een vast patroon. Daar waar de belangrijkste gezaghebbende Tolkien-tekst religieuze *affordances* ontbeert, ontlenen aanhangers van Tolkien-religie de benodigde ingrediënten aan andere religies. Zij nemen rationaliseringsstrategieën en structuren voor rituelen over uit gevestigde religieuze tradities. Vanzelfsprekend gebruiken zij daarvoor tradities waar zij bekend mee zijn. Velen hebben een achtergrond in het neopaganisme en maken rituelen gericht aan de elfen en Valar die geïnspireerd zijn op het trekken van een magische cirkel uit de Wicca-traditie. Andere tradities waaruit wordt geput omvatten de westerse traditie van ceremoniële magie, de theosofie en het Christendom.

Alle Tolkien-groepen doen aan vermenging, maar hun normatieve standpunten ten aanzien hiervan verschillen aanzienlijk. Sommige groepen staan hier niet bewust bij stil, terwijl anderen uitdrukking geven aan een ‘anti-syncretisch’ ideaal van Tolkien-purisme. In het laatste geval is er dus een opvallende discrepantie tussen wat de aanhangers doen (mengen) en wat ze beweren te doen (niet mengen). Dit heeft vergaande implicaties voor de religiewetenschap in het algemeen. Het toont aan dat de studie van berekeneerde opvattingen over syncretisme ons weinig kan vertellen over de daadwerkelijke processen van religieuze vermenging. Dit leidt tot de conclusie dat de studie van religieuze praktijken (wat mensen doen) prioriteit moet krijgen boven de studie van religieuze ‘zelfrapportages’ (wat mensen beweren te doen).

Tolkien-religie ontwikkelt zich gewoonlijk in drie stappen. Het begint met praktiserende paganisten of magiërs die fan zijn van Tolkiens werk. De eerste stap is dat zij experimentele, speelse rituelen ontwerpen geïnspireerd door Tolkiens werk en/of dat zij zichzelf op speelse wijze identificeren als elfen in rituelen of rollenspelen. De meesten onder hen komen nooit verder dan dit punt, maar bij sommigen verandert het spel geleidelijk aan in geloof. De tweede stap is derhalve het ontwikkelen van wat ik noem ‘elementaire Tolkien-religie’, dat wil zeggen oprechte rituele interactie met (of zelfidentificatie als) bovennatuurlijke wezens uit Tolkiens verhalen en het impliciete geloof dat deze wezens echt zijn. De derde en laatste stap is het ontstaan van gerationaliseerde

Tolkien-religie in de vorm van ontologietaxaties, uitgewerkte geloofsvoorstellingen en rechtvaardigingen. Zo stellen sommige beoefenaars van Tolkien-religie dat rituele communicatie met de Valar mogelijk is omdat de Valar niet louter fictionele entiteiten zijn, maar echt bestaan (bevestigende ontologietaxatie) en dat het mogelijk is de Valar te bezoeken in de astrale wereld en toegang te krijgen tot hun spirituele kennis (uitwerking van geloofsvoorstellingen). Een kleiner aantal legt de Valar-visioenen uit als contact met Jungiaanse archetypen. De meeste beoefenaars rechtvaardigen hun Tolkien-geloof door te verwijzen naar hun subjectieve ervaringen.

Alle Tolkien-tradities, zowel de elfenbeweging als de groepen die focussen op rituele communicatie met de wezens uit Tolkiens wereld, hebben een uivormig systeem van geloofsvoorstellingen (*belief system*). De kern van het systeem wordt gevormd door een klein aantal kernovertuigingen die zeer stabiel zijn. Dit zijn de overtuigingen die impliciet of expliciet tot uitdrukking komen in elementaire religieuze praktijken. In de elfenbeweging is de meest fundamentele geloofsvoorstelling de overtuiging 'wij zijn elfen'. De kernvoorstelling in Tolkien-religie is 'Tolkiens literaire mythologie verwijst naar echte bovennatuurlijke wezens, namelijk de Valar, de Maiar en de Quendi, en deze wezens bestaan in een wereld die niet de onze is, maar die wel toegankelijk is in rituelen.' Rondom deze stabiele kernvoorstellingen zit een schil van rationaliseringen en rechtvaardigingen die samen de gerationaliseerde Tolkien-religie vormen. In vergelijking met de kernovertuigingen zijn deze rationaliseringen en rechtvaardigingen opmerkelijk flexibel en instabiel. Het komt zeer veel voor dat individuen van gedachten veranderen over die rationaliseringen en rechtvaardigingen terwijl de kern van hun geloofsvoorstellingen, hun elementaire praktijken en hun religieuze identiteit hetzelfde blijven. Het komt ook vaak voor dat individuen meerdere, in theorie met elkaar tegenstrijdige, rationaliseringen en rechtvaardigingen hanteren en afhankelijk van de context er daar één van activeren. Zo komt het vaak voor dat aanhangers van Tolkien-religie het ene moment hun subjectieve ervaringen zien als bewijs voor het objectieve bestaan van de Valar, en het volgende moment terugvallen op de claim dat de Valar bestaan *voor hen* en dat het irrelevant is of zij ook daadwerkelijk bestaan. Ten slotte is het relatief onprobleematisch voor een groep als leden verschillende rationaliseringen en rechtvaardigingen hanteren, zolang zij maar dezelfde kernvoorstellingen en elementaire praktijken delen. Hieruit blijkt dat de functie van gerationaliseerde Tolkien-religie niet ligt in het bieden van een doctrine die elementaire religieuze praktijken moet overtroeven, maar in het bieden van een repertoire aan ideeën en verhalen die tezamen betekenis en plausibiliteit verlenen aan die elementaire religieuze kern.

De hier geschetste relatie tussen elementaire en gerationaliseerde religie is niet bijzonder voor Tolkien-religie of zelfs voor *fiction-based religion*, maar betreft een kenmerk van religieuze tradities als zodanig. Alle religieuze tradities zijn semiotische systemen die bestaan uit een kern van elementaire religie en een superstructuur van gerationaliseerde religie. Alle religieuze tradities kennen ook dezelfde dynamiek van geloof met ontologietaxaties, uitwerkingen van geloofsvoorstellingen, rechtvaardigingen en religi-

euze vermenging. De structuur en dynamiek van religieuze tradities kan worden bestudeerd met dit conceptuele model.

Het spirituele Tolkien-milieu is heel klein, maar *fiction-inspired religion* komt tamelijk veel voor, zeker als daarbij naast de leden van georganiseerde *fiction-based religions* ook de vele religieuze *bricoleurs* worden meegeteld die inspiratie vinden in boeken als *The Da Vinci Code* van Dan Brown en in films als *Avatar* van James Cameron. Martin Ramstedt stelt dat het toenemende religieuze gebruik van fictie een algemene ontwikkeling in hedendaagse religie weerspiegelt, namelijk een *metaphorical turn* van letterlijk naar metaforisch geloof en van ritueel naar spel. Tegen deze achtergrond is het interessant om te zien dat aanhangers van Tolkien-religie verrassend letterlijk geloven en benadrukken dat hun geloof categorisch verschilt van het spel van fans. Doorgaans lezen zij Tolkiens verhalen op mytho-kosmologische wijze: de verhalen zijn volgens hen verzonnen, maar gaan wel over bestaande bovennatuurlijke entiteiten. Zij stellen dus dat de Valar en de elfen echte spirituele wezens zijn die in contact kunnen treden met mensen op aarde, maar wier thuis zich bevindt in een spirituele dimensie, ver in de kosmische ruimte of in een andere tijd. Zij lezen de verhalen zelden als geschiedenis, maar hebben doorgaans wel historische ideeën over Atlantis en de vreedzame co-existentie van elfen en mensen in het verleden. Kortom, de neergang van institutionele religie in het westen staat een toenemend religieus gebruik van fictie toe, maar als Tolkien-religie exemplarisch is voor deze ontwikkeling geeft de opkomst van *fiction-based religion* geen steun aan de these dat een *metaphorical turn* zich voordoet in hedendaagse religie.